

Mnohdy je testování schopností pomocí IQ ošidné

BOHUMÍR CHALUPA

Řada lidí hledá potvrzení své výjimečnosti v testech inteligence, poněvadž na posudky učitelů a jiných osob se prý nelze dobře spolehnout. Ve veřejném povědomí má inteligenční kvocient (IQ) obvykle význam právě míry intelektuální schopnosti každého jedince, vykazuje také více než stoletou historii ve vědě a v práci praktických psychologů. Někteří jej však označili dokonce za zločin, neboť způsobil mnoho chybných rozhodnutí, např. u příslušníků jiných etnických skupin, které znevýhodňuje.

Lidský mozek je neuvěřitelně složitý, vykazuje tisíce center a miliardy spojení mezi nimi. Teprve v posledních padesáti letech se začínají zkoumat hlouběji vyšší poznávací procesy a struktury spojené s myšlením i základy lidské osobnosti. Desítky laboratoří na světě se věnují *kognitivní neurologii* pomocí elektrofyziologických a zobrazovacích metod mozku. *Ani tyto nové přístupy, ani moderní genetika však dosud přes řadu významných objevů neznají přesné determinanty inteligence a různých povahových vlastností.*

Koncem 19. století, kdy byla již psychologie ustavena jako věda na řadě univerzit, při svém obecném zaměření na funkce vnímání, paměti, představ a citů postrádala ještě poznatky o různých druzích relativně trvalých schopností a vlastností, vyskytujících se u jednotlivých osob. Argumentovalo se, že přece všichni lidé nejsou stejní. *Tato oblast zjišťování individuálních zvláštností představovala velkou neznámou*, podobně jako původ a vývoj člověka. Vývoj člověka se pokusili řešit antropologové, archeologové, biologové a další.

Na scéně se objevily *mentální testy*, které slibovaly možnost měření rozdílů mezi jedinci nikoliv podle tělesných znaků, ale podle mentálních schopností. Na žádost ministerské komise pro retardované ve Francii vytvořili Binet a Simon v roce 1905 stupnici pro měření úrovně inteligence pro rozlišení hloupych dětí, které tehdy nemusely podle zákona navštěvovat školu. Stupnice měřila mentální věk na základě odstupňované obtížnosti série rozmanitých úloh pro každý rok věku do 14 let. Svůj původní účel splnila, ale později z různých důvodů a potřeb se rozšířilo hromadné používání testů ve školách, v armádách i v průmyslu a měly se stát univerzálním měřítkem inteligence pro všechny. Byl to velmi ambiciózní a těžko splnitelný cíl.

W. Stern navrhl v roce 1911 variantu měření s podílem mentálního a fyzického věku, označenou jako IQ. Nedostatkem bylo, že chyběly testy pro vyšší věkové skupiny. V dalším vývoji metody pro dospělé byly použity Wechslerem (1939) k měření standardní stupnice s normami pro každý věkový stupeň

s průměrem 100 a standardní odchylkou 15. Normální rozsah IQ tedy činil 85–115. Technologický přístup měl při aplikaci řadu mezer a chyběl bez širšího výzkumu podrobnější teoretický výklad povahy inteligence, jejího vývoje a zjištění reálné funkce v životě lidí.

Pokrok v psychologii a ve vědě vůbec přinesl nové poznatky o povaze a složení lidských schopností a také různé argumenty s ohledem na oprávněnost používání IQ a o jeho praktickém významu. Byla zjištěna řada nesrovnalostí a rozporů.

Především se soudí, že početní formulace IQ *není v souladu s kognitivním vývojem* do adolescence a v dospělosti, který vykazuje několik kvalitativně rozdílných fází. Sedmiletý žák s IQ 100 se sotva naučil číst, kdežto čtrnáctiletý žák s IQ 100 je na konci základního vzdělávacího cyklu. Prvý žák ještě nemá rozvinutý slovník a slovní myšlení, kdežto druhý již disponuje podle J. Piageta formou deduktivního úsudku. Intelektuální činnosti se ovšem mohou rozvíjet v některých směrech i v dospělém věku. Od určitého bodu nastupuje věkový deficit v důsledku stárnutí a jiných činitelů.

Původní *představa o jednotné inteligenci* (faktor g) byla na základě nové faktorové analýzy vystřídána v roce 1938 Thurstonovým modelem *sedmi primárních mentálních schopností* (slovní porozumění, slovní plynulost, numerická schopnost, prostorová představivost, rychlost percepce, paměť, úsudek). K nim po roce 1950 přibýly nezávislé faktory tvořivého myšlení a ještě několik dalších. Jde o několik skupin kvalitativně rozdílných modalit inteligence, které obsahují pokaždé ještě dílčí faktory. K nim přistupují i různé speciální schopnosti (hudební, výtvarné, literární, matematické, technické, pohybové aj.).

Rozumová výbava člověka je velmi bohatá a pestrá, vyjádřit ji jedním číslem je nemožné. *Každý jedinec vykazuje zvláštní kompozici a jiné stupně různých schopností.* Existují také rozmanité formy nadání. U některých druhů nadání, zvláště pohybových a uměleckých, nemusí být nutnou součástí také vysoký IQ. Učitelé dovedou poměrně dobře z dlouhodobého styku posoudit různé stránky nadání a také motivaci a povahové rysy svých žáků.

Obvykle hromadně používané soubory testů představují vesměs jen úzký výběr několika testů ze skupiny analytické či reproduktivní školní inteligence, které obsahují obvykle jeden či dva faktory: verbální a názorový. Převládá jednoznačně faktor slovního porozumění. *Chybějí v nich zejména testy tvořivého, kritického, systémového a strategického myšlení,* které se ukázaly jako mnohem závažnější v mnoha ohledech při studiu na vysoké škole a v řadě náročných profesí. Namísto chápání pouze jednotlivých faktů nastupuje v těchto situacích komplexní myšlení týkající se velkých souborů poznatků, jejich vzájemných souvislostí, různých intelektuálních dovedností spolu s objevováním nových a dosud neznámých vlastností a vztahů reálného světa.

Testy typu IQ korelují se školním prospěchem obvykle jen asi do 16 roků, ovšem nikoliv stejně s různými předměty. V posledních ročnících gymnázia ne-

korelují testy analytické inteligence profesorů J. Doležala a R. Bonnardela podle výzkumů V. Brožové (2011) již vůbec se studijním prospěchem. Při provedení faktorové analýzy se zjistily kromě jednoho až dvou faktorů inteligence samostatné faktory úspěšnosti v různých skupinách školních předmětů (jazykových, přírodovědných, humanitních apod.). Tato skutečnost se dříve neznala či zamlčovala zejména před pedagogy. Zanedbatelné a nulové korelace vykazují podle řady šetření testy analytické inteligence rovněž k prospěchu na vysoké škole.

U nás se po roce 1989 soubory testů inteligence začaly používat jako součást obecných studijních předpokladů na části vysokých škol, ovšem bez jakéhokoliv ověření a veřejné publikace výsledků. Jejich efekt je problematický z řady důvodů. Především jsou kladeny různé nároky u technických, lékařských, jazykových, přírodovědných, ekonomických, právnických, uměleckých, sportovních, vojenských a dalších oborů. Dále chybí důkazy skutečné praktické hodnoty použité metody, i když byly testy použity u mnoha tisíců studentů. *Nebyly respektovány zásady diferenciací vědních oborů a profesního uplatnění.* Teprve nyní se o tom začíná také u nás vážně diskutovat. Princip diferenciací oborů a profesí v současné společnosti byl také kamenem úrazu při projektování univerzálních maturit. Vysoká škola není pokračováním střední školy.

Testy typu IQ nemohou po mnoha planých pokusech sloužit principiálně k výběru vědců, spisovatelů, vynálezců, konstruktérů, umělců, vrcholných manažerů z toho důvodu, že neumožňují hodnotit vyšší kognitivní procesy, schopnost řešit složité problémy, tvořivé a strategické myšlení, které jsou specifické a rozhodující u těchto náročných profesí. Důležitým bodem je vedle předpokladů k produktivnímu myšlení podle nejnovějších výzkumů také vhodná kombinace povahových vlastností a motivací vzhledem k profesnímu úspěchu. Některé osoby, které mají pouze vysoké IQ, se uplatní pouze u reproduktivních a rutinních činností.

Vybírat nadané děti do tříd pomocí jednoduchých testů inteligence, které se používaly v armádách za války (názorový test Ravenův), je hrubý a trestuhodný omyl. Původní procedury testování již nestačí v nových a náročných podmínkách současné společnosti, kde až polovina mladé generace nastupuje na vysoké školy.

Současně byly vyvráceny názory konzervativců, podle nichž může vysokoškolské vzdělání absolvovat pouze jedinec s IQ 115–130 a vyšším. *Rozumové schopnosti člověka jsou nejen bohatě diferencovány minimálně do 10–15 a více samostatných oblastí,* ale současně se vytvářejí stovky nových specializací ve vědě a tisíce nových profesí. Vědění lidské společnosti se zmnohonásobilo a má rozhodující význam, kdežto „přirozená inteligence“ se zřejmě může měnit ve svém genetickém základu jen nepatrně. Současná společnost se často označuje jako vědomostní. Souběžně se vyžadují také inovace, originální a nová řešení vědeckých i technických a organizačních problémů.

Před 100 roky – a ještě někde dosud – byla naprostá většina populace angažována v zemědělství a jen zcela nepatrné procento mělo vyšší vzdělání.

Vzdělání má hlavní podíl na rozvoji schopností jedinců i prosperity společnosti, ovšem musí být v ekonomickém systému (kromě škol) vytvořena také odpovídající pracovní místa, což může trvat delší dobu. Jinak nastoupí vysokoškolačky na místa sekretářek, jak již pozorujeme v některých vyspělých zemích.

Testy inteligence typu IQ byly již dříve často kritizovány v USA a mají za sebou svou historickou úlohu, zejména ve školském poradenství. Pro afroamerickou populaci byly vytvořeny Williamsem (1977) nové nezávislé typy testů, které nekorelují s tradičním Wechslerovým testovým souborem. Je to velmi vážná teoretická námitka s ohledem na *kulturní podmíněnost konstrukce testů*.

Pro zjištění způsobilosti letců, astronautů, operátorů složitých systémů a pro náročné technické profese byly vytvořeny již před válkou a po ní jiné, speciální metody diagnostiky, včetně užití metod lékařských oborů (dnes na příklad EEG, zobrazovací metody mozku aj.).

Již několik desetiletí probíhají ve světě *studie psychologických činitelů v práci vrcholných manažerů, vynálezců, architektů, vědců a výzkumných pracovníků*. Složitě mentální funkce, tvořivé a kritické myšlení a rozmanité osobnostní způsoby interakce člověka se světem nelze postihnout a modelovat velmi jednoduchými metodami. Světy roku 1900 a 2000 jsou naprosto rozdílné.

Testy typu IQ vyžadují jen omezený druh intelektuálních operací a dají se snadno naučit. Najdeme je na internetu, v časopisech, kdekoliv. Došlo prostě k opotřebenosti jejich hodnoty. Ctížádostivý uchazeč po pátém opakování testu dosáhne kýženou hodnotu IQ 130. Tímto způsobem máme více „géníů“, než kdykoliv v historii.